

אוניברסיטת בר-אילן

לשכת רב הקמפוס

הפקולטה למדעי היהדות

דף שבו

פרשת וירא, תשס"ד
מספר 522מאת המרכז ללימודי יסוד ביהדות
ע"ש הלנה ופאול שולמןגדולה הכנסת אורחים על הדרשה ועל ההלכה¹

המאמר "גדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני שכינה" שנלמד מפרשתנו, משמש בסוגיה התלמודית תשתית לעניין הלכתי. נאמר במשנה: "מפנין אפלו ארבע וחמש קפות של תבן ושל תבואה מפני האורחים"². מדובר בטלטול שגורם לטורח רב ולכן, עקרונית, אסור הוא בשבת. ברם, אם הטלטול הוא לצורך מצוה, כגון שעליו לפנות את קופות התבן כדי להושיב שם את אורחיו לסעודה, הדבר הותר. בגמרא מובאות ראיות מספר לכך שהכנסת אורחים היא מצוה, וביניהן המאמר הנזכר.³ הרמב"ם מביא את המאמר כדי ללמד על מצוות ליווי האורחים, שהיא גדולה אף מהכנסתם.⁴ משיבים שונים השתמשו במאמר הנזכר כדי להכריע גם בעניינים אחרים, ביניהם: הרב חיים פלאג'י (איזמיר, מחצית ראשונה של המאה הי"ט), דן בעניין קדימויות בשימוש בכספי צדקה, והכריע על פי המאמר.⁵ הרב עובדיה הדאיה (ישראל, המאה העשרים) התיר להאכיל אורחים בתוככי בית הכנסת.⁶ הרב אליעזר וולדינברג (ישראל המאה הכ"ב-כ"א) קבע שמשום מצוות הכנסת אורחים מותר להציע את מיטות האורחים במצעים מכובסים אף בשבוע שחל בו תשעה באב.⁷

כיצד נלמד מאמר זה מתוך הפרשה? בסוגיה במסכת שבת מביאים את הפסוק בפרשתנו, שבו אומר אברהם: "אל נא תעבר מעל עבדך".⁸ אך אין הסבר כיצד למדים מפסוק זה שגדולה הכנסת האורחים מקבלת פני השכינה. במסכת שבועות מובאת מחלוקת תנאים בעניין הפסוק הנזכר. אברהם פונה ואומר: "אדני אם נא מצאתי חן בעיניך אל נא תעבר מעל עבדך", השאלה היא למי אמר זאת אברהם? תנא קמא אומר שאברהם פנה אל המלאכים ולכן שם זה "אדני" הוא חול, ואילו שני תנאים אחרים ר' חנניה בן אחיו של ר' יהושע ור' אלעזר בן עזריה בשם ר' אלעזר המודעי סבורים שאברהם פנה אל הקב"ה ומכאן ששם זה "אדני" הוא קודש.

¹ רשימה זו מעובדת מתוך הרצאה שנישאה לע"נ אמו"ר הרב שמואל ש' ריבלין ע"ה, נלב"ע כ"ו במרחשון תשנ"ה.
² משנה שבת יח, א.

³ "אמר רב יהודה אמר רב: גדולה הכנסת אורחין מהקבלת פני שכינה", שבת קכז ע"א.
בהמשך הסוגיה באים גם דברי הרחבה לנאמר במשנה במסכת פאה (א, א) על דברים שאדם אוכל פירותיהם בעולם הזה והקרן קיימת לו לעולם הבא, שכוללים גם את הכנסת האורחים. הסוגיה במסכת שבת נפסקה להלכה בשו"ע אור"ח, שלג, א. המשנה ברורה מביא הלכות נוספות שקשורות להכנסת אורחים, ראה: אור"ח נג, ס"ק סה; תקטו, ס"ק יב.

⁴ רמב"ם, הלכות אבל, יד, ב.

⁵ שו"ת חיים ביד, סימן סד. וראה שם, סימן סז.

⁶ שו"ת ישכיל עבדי, חלק א, אור"ח, סימן ז.

⁷ שו"ת ציץ אליעזר, חלק יג, סימן סא. וראה בשו"ת עטרת פז, לר' פנחס זביחי (ישראל, המאה הכ"ב-כ"א), חלק א, כרך, ב, יו"ד, סימן ב, הערה ג, בקשר להאכלת אורחים מפירות של דמאי.

⁸ בראשית יח, ג. בחלק מהמקורות דלהלן עסק הרב משולם ראטה (ישראל, המאה הכ"ב) בתשובתו, שו"ת קול מבשר, חלק א, סימן מד.

בהמשך נאמר בגמרא: "כמאן אזלא הא דאמר רב יהודה אמר רב גדולה הכנסת אורחין יותר מהקבלת פני שכינה, כמאן כאותו זוג".⁹ משמע לכאורה שרק אם נניח שהשם הנזכר הוא קודש, אפשר ללמוד מפסוק זה שגדולה הכנסת אורחים. נראה שההסבר הוא, שאברהם מבקש מהקב"ה "אל נא תעבר", והולך לקבל את אורחיו, משמע שגדולה הכנסת אורחים מקבלת פני השכינה. רש"י בפרשה מביא את שתי האפשרויות בעניין פסוק זה:

"לגדול שבהם אמר... ובלשון זה הוא חול. דבר אחר קודש הוא והיה אומר להקב"ה להמתין לו עד שיריץ ויכניס את האורחים".

מהדברים האלה עולה, שהדרך היחידה ללימוד המאמר "גדולה הכנסת אורחים וכו'" היא על פי הפרשנות שאברהם פונה בדבריו אל הקב"ה, וששם זה הוא קודש. גם הרמב"ם פסק כהכרעת הגמרא ששם זה הוא קודש. שכן כתב הרמב"ם: "כל השמות האמורים באברהם קודש אף זה שנאמר ה' אם נא מצאתי חן הרי הוא קדש".¹⁰

אך יש לעיין בדברי הרמב"ם שכתב בהלכותיו:

"שכר הלוי מרובה מן הכל, והוא החק שחקקו אברהם אבינו ודרך החסד שנהג בה, מאכיל עובדי דרכים ומשקה אותן ומלווה אותן, וגדולה הכנסת אורחים מהקבלת פני שכינה, שנאמר וירא והנה שלשה אנשים, ולוויים יותר מהכנסתן, אמרו חכמים כל שאינו מלווה כאילו שופך דמים".¹¹ אין הרמב"ם לומד מתוך הפסוק דלעיל: "אם מצאתי חן וגו' אל נא תעבר" אלא מהפסוק (בראשית, יח:ב): "וירא והנה שלשה אנשים". היינו, מגוף העניין שאברהם עוזב את הקב"ה ורץ אל אורחיו.

גם המהרש"א לומד כדרך שלמד זאת הרמב"ם ואף מוכיח מסוגיות הגמרא שזו דרך הלימוד העדיפה. בסוגיה במסכת בבא מציעא נאמר: "חזייה להקדוש ברוך הוא דקאי אבבא היינו דכתיב אל נא תעבור מעל עבדך",¹² ללא קשר לאורחים. ואכן בעלי התוספות מצביעים על הסתירה: "הכא משמע שהשכינה היה רוצה להסתלק מעל אברהם ובמפנין (שבת דף קכז.) משמע שלפי שרצה אברהם לילך לקראת אורחים ולהכניסם...".¹³ ליישוב הסתירה אומר המהרש"א שאכן פנייתו של אברהם אל הקב"ה בפסוק הנזכר לא הייתה קשורה לאורחים, זאת על פי הסוגיה בבבא מציעא. והדרשה שגדולה הכנסת אורחים נלמדת מגוף העניין.¹⁴ שלוש שאלות מתעוררות:

א. מן הסוגיה במסכת שבועות עולה שהמאמר "גדולה הכנסת אורחים יותר מ"קבלת פני השכינה" נלמד מהפסוק, ולא מגוף העניין.

ב. אם אין לומדים מהפסוק מדוע הכריחה הסוגיה לקבוע שהשם הוא קודש?

ג. האם ניתן כלל ללמוד מגוף העניין, שהרי אם אין מסתמכים על הפנייה של אברהם לקב"ה, שמא אפשר לומר שאברהם רץ לקבל את פני אורחיו רק משנסיים ביקורו של הקב"ה. אין אפוא כל ראייה שגדולה הכנסת האורחים יותר מקבלת פני השכינה?¹⁵

לגבי השאלה הראשונה אפשר להשיב שגרסת הדפוסים שלפנינו אינה הגרסה היחידה במסכת שבת. על פי האחרות אין תולין את לימוד המאמר בפסוק הנזכר, אלא במערכת פסוקים המתארת את התמסרותו של אברהם לאורחיו.¹⁶

ליישוב השאלה השנייה מקדים הרב ראטה עניין נוסף.

הגמרא אומרת: "אוריה החתי... מורד במלכות הוה דקאמר ליה ואדוני יואב וכו'". ומפרש רש"י: "ואדוני יואב. זהו מרד שקראו אדון בפני המלך". כלומר, אין להשתמש בכינוי "אדון" בפניו של המלך,

⁹ [=כמי הולכת (שיטת) דברי רב יהודה בשמו של רב? ... כאותו זוג], שבועות לה ע"ב.

¹⁰ רמב"ם, הלכות יסודי התורה ו, ט. וראה ירושלמי מגילה פ"א ה"ט, ע"ד, שם נאמרה דעה אחת בלבד ששם זה הוא קודש. המלבי"ם בספרו ארץ חמדה (פרשת וירא) סבר שהרמב"ם הכריע ששם זה הוא חול, מבלי שציין מקור לכך, ותמה כיצד קבע אפוא הרמב"ם שגדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה. אבל במהדורות המלבי"ם החדשה על התורה (פרשת וירא) הוא מפנה לדברי הרמב"ם בהלכות יסודי התורה הנזכרים. אפשר שבספר ארץ חמדה כיוון המלבי"ם לדברי הרמב"ם בספר מורה נבוכים א, סא; ב, מב, שם משמע ששם זה הוא חול. ולכאורה דברי הרמב"ם סותרים אלו את אלו וצריכים עיין.

¹¹ הלכות אבל, שם.

¹² [=ראהו (אברהם) להקב"ה שעומד על הפתח, זהו שכתוב אל נא תעבור וכו'], בבא מציעא פו ע"א.

¹³ שם, ד"ה חזייה.

¹⁴ שם, ד"ה והיינו.

¹⁵ ראה את דברי הרי"ף על עין יעקב, למסכת שבת, קכז ע"א.

¹⁶ ראה: דקדוקי סופרים על אתר.

אלא למלך עצמו, והעובר על כך הרי הוא מורד.¹⁷ אם נאמץ את פרשנותו זו של רש"י נוכל להציע הסבר נוסף למחלוקת התנאים במסכת שבועות, ולתלות אותה בעיון נוסף בפרשתנו.

ר' אליהו מזרחי (הרא"ם, טורקיה, המאה ה'ט"ו) מציג מחלוקת בשאלה האם ביקור הקב"ה והשיחה בעניין סדום שבהמשך הפרשה היו שניהם בהתגלות אחת, או שמא היו אלה שתי התגלויות נפרדות.¹⁸ מי שסובר שמדובר בהתגלות אחת, ועדיין הקב"ה ממשיך בשהייתו אצל אברהם, חייב יהיה להסביר שהשם הוא קודש, שהרי לא ייתכן לומר "אדני" לאחרים זולת ה', בפני ה'.¹⁹ אך מי שסובר שמדובר בשתי התגלויות והראשונה הסתיימה כבר, יכול להניח שהשם הוא חול.

בכך מתיישבים היטב לדעת הרב ראטה דברי המהרש"א במסכת בבא מציעא. אומנם אברהם פנה אל ה' שלא יעזבהו - ולא מפני האורחים - אבל מכיוון שה' נשאר והוא פונה לטפל באורחים אזי מגוף העניין רואים שגדולה הכנסת אורחים. בכך גם עולים יפה דברי הרמב"ם, כי בוודאי השם הוא קודש. אך מכיוון שה' נשאר והוא פונה לטפל באורחים, משמע שגדולה הכנסת אורחים יותר מקבלת פני השכינה. מובן לפי זה שגם הלימוד מגוף העניין, חייב להיות רק לפי השיטה שסוברת שהשם הוא קודש, ובכך מיושבת גם השאלה השלישית.²⁰

גם בפני הגאון ר' אליהו מוילנא (הגר"א, המאה ה'י"ח) הייתה, כפי הנראה, גרסה שונה בסוגיה במסכת שבועות. על פיה אין למדים את המאמר "גדולה הכנסת אורחים" מתוך הפסוק הנזכר, אלא מגוף העניין. על השאלה שנזכרה לעיל כיצד אפשר ללמוד מגוף העניין, הרי ייתכן שהמפגש עם הקב"ה הסתיים כבר, ואז נפנה אברהם לטפל באורחיו, משיב הגר"א באופן פשוט על פי עיון מדוקדק בלשון הפסוק, כדלהלן.

בהלכות קדושת בית המקדש ובית הכנסת יש כללים של הידור גם לאחר סיום המצווה. כך קובע הרמב"ם: "כל שהשלים עבודה ונסתלק לו אינו יוצא ואחוריו להיכל אלא מהלך אחורנית מעט מעט".²¹ הדברים הללו נלמדים מהגמרא.²²

קיימת הלכה נוספת בעניין זה, האומרת, שאין לרוץ לאחר סיום המצווה. כפי שפוסק הרמב"ם: "ומצוה לרוץ לבית הכנסת שנאמר ונדעה נרדפה לדעת את ה', וכשיצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה אלא ילך מעט מעט".²³ וכך נפסק גם בשלחן ערוך: "מצוה לרוץ כשהולך לבית הכנסת וכן לכל דבר מצוה, אפילו בשבת שאסור לפסוע פסיעה גסה, אבל כשיוצא מבית הכנסת אסור לרוץ".²⁴

ובמשנה ברורה מובא הסבר: "אסור לרוץ - ולא לפסוע פסיעה גסה לפי שמראה עצמו שעוֹבֵב בהכ"נ דומה עליו כמשאוי בד"א כשהולך לעסקיו".²⁵ ההלכה קובעת שאם הוא הולך ממצוה זו למצוה אחרת הדין שונה. ומדייקים ואומרים שאם המצוה האחרת שקולה למצוה זו אזי ימצע וילך במתינות כברת דרך ולקראת התקרבותו למקום המצוה האחרת יחל לרוץ. אבל אם המצוה האחרת גדולה מהראשונה יכול הוא לרוץ מייד. כמו שמבואר בהמשך דברי המשנה ברורה (שם): "אבל אם יוצא ע"מ לחזור, מצוה לרוץ כדי לחזור מהר וכן אם יוצא מבהכ"נ לבית המדרש כדי ללמוד תורה". גם עניין זה נלמד מהגמרא: "אמר רבי חלבו אמר רב הונא: היוצא מבית הכנסת אל יפסיע פסיעה גסה. אמר אביי: לא אמרן אלא למיפק, אבל למיעל - מצוה למרהט, שנאמר (הושע ו') נרדפה לדעת את ה'".²⁶

מדייק אפוא הגר"א מהנאמר בפרשה: "וירא וירץ לקראתם מפתח האהל".²⁷ למדים אנו מפסוק זה שאברהם הפך את פניו ורץ מייד מפתח האהל, משמע, אומר הגר"א, שהמצוה החדשה גדולה מקודמתה,

¹⁷ קידושין מג ע"א. רש"י ד"ה ואדוני. נעיר שבעלי התוס' (ד"ה מורד) חולקים על הסברו של רש"י. הפסוק המובא בסוגיה הוא משמואל ב, יא, יא.

¹⁸ המזרחי, ריש פרשת וירא.

¹⁹ כדברי רש"י בסוגיה בקידושין, הובאו לעיל.

²⁰ להרחבת הדברים ראה: שו"ת קול מבשר, שם.

²¹ רמב"ם, הלכות בית הבחירה ז, ד.

²² יומא נג ע"א. וראה את דברי הבית יוסף (טור אורח חיים סימן קכג אות ג) שמביא את נימוקו של רב האי גאון לשלושת הצעדים שבסיום התפילה: "ובשם רבינו האי מצאתי כתוב שטעם של פסיעות משום דתפילות כנגד תמידין תקנום וכשכהן עולה למזבח עם איברי התמיד היה עולה דרך ימין ומקיף ויורד דרך שמאל ובין כבש למזבח היו שלשה רובדין של אבן ויורד בהם שלש פסיעות על עקב ואנן עושים כמו שהם היו עושים עכ"ל".

²³ רמב"ם, הלכות תפילה ונשיאת כפים ח, ב.

²⁴ שלחן ערוך, אורח חיים, סימן צ, סעיף יב.

²⁵ שם, סעיף קטן מג.

²⁶ [=לא אמרנו (זאת) אלא (כאשר מדובר על) לצאת, אבל להיכנס - מצווה לרוץ], ברכות ו ע"ב.

²⁷ בראשית יח, ב.

לאור ההלכות שנזכרו. מכאן אומר הגר"א אפשר ללמוד באופן פשוט שגדולה הכנסת האורחים יותר מקבלת פני השכינה.²⁸
הדרשה וההלכה ירדו אפוא שלובות זו בזו. מצד אחד למדנו שהדרשה יסודתה בכללי ההלכה, ומצד שני משנתגבשה הדרשה היא מקרינה ומשפיעה על הוראות הלכתיות.

פרופ' יוסף ריבלין
המחלקה לתלמוד

הדף מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע. כתובתנו באינטרנט: <http://www.biu.ac.il/JH/Parasha/>

²⁸ ראה: ד' אליאך, פנינים משלחן הגר"א, ירושלים תשנ"ז, עמ' מג; ש"ש ריבלין, אור שמואל, רמת-גן תשמ"ד, עמ' 15.